

Populárna kultúra a nehmotné kultúrne dedičstvo v službe zmierenia: návrat srbskej etnológie a antropológie do verejnej sféry

(Popular Culture and Intangible Cultural Heritage in the Service of Reconciliation – the Return of Serbian Ethnology and Anthropology to the Public Sphere)

BRANKO BANOVIČ, JELENA ČUKOVIĆ,
MILOŠ MILENKOVIĆ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.02> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2024, Branko Banović, Jelena Čuković, Miloš Milenković. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Branko Banović, Institute of Ethnography, Serbian Academy of Sciences and Arts, Kneza Mihaila 36/IV, 11000 Belgrade, Serbia. e-mail: branko.banovic@ei.sanu.ac.rs

Jelena Čuković, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Čika Ljubina 18-20/V, 11000 Belgrade, Serbia.

e-mail: jelena.cukovic@f.bg.ac.rs

Miloš Milenković, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Čika Ljubina 18-20/V, 11000 Belgrade, Serbia.

e-mail: milmil@f.bg.ac.rs

The article presents research findings exploring modalities by which anthropology, as a critically oriented discipline emphasising identity deconstruction, can adopt an ethnological perspective on culture, tradition, and history as more appropriate in reconciliation processes in post-conflict regions. Previous investigations conducted in the Western Balkans context indicate that the ethnological perspective holds substantial potential to facilitate dialogue and cooperation among individuals with diverse and often conflicting views on cultural heritage. Within the framework of reorienting identity disputes and conflicts towards cooperation and development, this analysis underscores the significance of the ethnological-anthropological continuum in Serbian ethnology and anthropology. Combining the results of previous studies with the findings of ongoing theoretical and field research, this paper examines the potential of intangible cultural heritage (ICH) as a means of fostering cooperation and trust-building between communities. Special attention is devoted to aspects of shared ICH manifested through various forms of popular culture. In this context, the paper summarises ongoing ethnographic research conducted in Pljevlja, a Montenegrin town marked by identity tensions between local Serbs and Bosniaks/Muslims. The study highlights tamburitza music as a particularly significant segment of the town's popular

culture and cultural identity, positing it as having the capacity to initiate the much-needed dialogue and cooperation between these two cultural identities.

Key words: intangible cultural heritage, ethnology and anthropology, Western Balkans, post-conflict societies, reconciliation, tamburitza music

How to cite: Banović, B., Čuković, J., Milenković, M. (2024). Populárna kultúra a nehmotné kultúrne dedičstvo v službe zmierenia: návrat srbskej etnológie a antropológie do verejnej sféry. *Slovenský národopis*, 72(1), 14–32.
DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.02>

Úvod

Nehmotné kultúrne dedičstvo (NKD) pod rôznymi názvami (folklór, ľudová kultúra, obyčaje) dlhodobo požíva určitý typ inštitucionálnej ochrany – dominantne v rámci muzeologickej praxe, v ktorej informácie o procese tvorby a osobitostiach používania určitého hmotného artefaktu predstavujú neoddeliteľnú súčasť múzejnej dokumentácie (Alivizatou, 2008). Napriek týmto skutočnostiam je ako integrálna súčasť systému ochrany kultúrneho dedičstva uznané až v posledných pätnástich rokoch. Uznaniu NKD ako samostatného segmentu kultúrneho dedičstva predchádzali rôzne aktivity UNESCO s cieľom zvýšiť povedomie o dôležitosti zachovania tohto dedičstva (Odporúčania na zachovanie tradičnej kultúry a folklóru z roku 1989¹ a Program živých ľudských pokladov z roku 1993²) a kľúčovým krokom v tomto smere bolo prijatie Dohovoru UNESCO na ochranu nemateriálneho kultúrneho dedičstva z roku 2003³, podľa ktorého je NKD definované ako „postupy, stvárnenia, prejavy, poznatky, schopnosti, ako aj nástroje, predmety, artefakty a s nimi spojené kultúrne miesta, ktoré spoločenstvá, skupiny a v niektorých prípadoch jednotlivci pokladajú za súčasť svojho kultúrneho dedičstva“. Po prijatí Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva nasledovalo vytvorenie nových mechanizmov a vyčlenenie zdrojov, ktorými UNESCO a ďalšie medzinárodné organizácie stimulujú zapájanie sa do aktivít na ochranu NKD, čo vedie k nárastu záujmu o tento segment kultúry. Zvýšený záujem o NKD, ktorý nasledoval po prijatí Dohovoru medzi antropológmi a odborníkmi pôsobiacimi v ďalších disciplínach orientovaných na

1 Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore (1989). Dostupné online: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore> (navštívené: 27. novembra 2023).

2 Living Human Treasures: a Former Programme of UNESCO (1993). Dostupné online: <https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures> (navštívené: 27. novembra 2023).

3 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003). Dostupné online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132540>. (navštívené 3. decembra 2023). Slovenská verzia je dostupná online: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/medzinarodna-spolupraca/unesco/dohovor-unesco-na-ochranu-nehmotneho-kulturneho-dedicstva/> (navštívené 19. marca 2024).

kritické štúdium kultúrneho dedičstva, sa prejavil vo vlne textov kriticky orientovaných na koncept ochrany NKD presadzovanej medzinárodným politickým rámcom. Pôvod tejto kritickej pozície vychádza z postoja, podľa ktorého by antropológovia a odborníci pôsobiaci v akademickej sfére mali vstupovať do arény ochrany dedičstva iba preto, aby ho skúmali a kritizovali (Kirshenblatt–Gimblett, 2004; Akagawa, Smith, 2009; Bortolotto, 2010; Kurin, 2007; Bendix et al., 2013; Kearney, 2009; De Cesari, 2010; Jackson, 2010). Antropológia sa tak opäť ocitla v pozícii, ktorú jej v minulosti priniesol vzostup multikulturalizmu, keď uzavretie sa v značne kritickej pozícii voči realite kolektívnych identít obmedzilo možnosti samotnej disciplíny pokúsiť sa použiť model multikulturalizmu podporovaný medzinárodným politickým rámcom, aby boli jej odborné znalosti použiteľné aj mimo akademického sektora (Wolcott, 1981; Abu-Lughod, 1991; Eriksen, 1993, 2001; Wright, 1998; Segal, 2001; Milenković, 2014). Tento príspevok sa zamýšľa nad možnosťami antropológie pôsobiť mimo akademického a výskumného sektora a analyzuje niektoré modalitty, prostredníctvom ktorých môže antropológia, ako výrazne kriticky orientovaná disciplína so zameraním na dekonštrukciu identít, prispieť k ochrane NKD. Na tento účel sa výskum zaoberá potenciálom tých prvkov NKD, ktoré rôzne komunity zdieľajú prostredníctvom populárnej kultúry (vysvetlenie pojmu populárna kultúra sa uvádza ďalej v článku).

Podnet na ochranu a zachovanie NKD, ktorým bolo prijatie Dohovoru na ochranu a nárast záujmu o tento segment dedičstva priniesli etnológom v priestore západného Balkánu postavenie kľúčových autorít v systéme ochrany NKD. Predovšetkým vďaka obrazu etnológie ako „vedy o ľuďoch“, ktorá skúma, uchováva a opisuje tradičnú kultúru, obyčaje a vieru, pretrvávajúceho z minulosti, administratívne orgány a široká verejnosť považujú etnológov za najuznávanejších odborníkov na ochranu a zachovanie NKD (Milenković, 2016). Vzhľadom na etnologicko-antropologické kontinuum v rôznych sférach – od organizácie kurikula na vysokých školách, cez činnosť výskumných inštitúcií až po kompetencie etnológov a folkloristov zapojených do národných sietí ochrany kultúrneho dedičstva – predstavuje srbská etnológia a antropológia osobitne poučnú prípadovú štúdiu pre analýzu a testovanie modelu začlenenia antropológie do ochrany NKD aj v ďalších regiónoch, vrátane strednej Európy. Vzhľadom na pokračujúci stabilizačný proces na západnom Balkáne a na to, že medzinárodné spoločenstvo mnohokrát využívalo aktivity na ochranu kultúrneho dedičstva ako mechanizmus spolupráce a zmierenia po vojnách, ktoré v tomto regióne prebiehali v deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, nami testovaný model trochu paradoxne zdôrazňuje dôležitosť spoločenského významu etnológie pre napĺňanie cieľov antropológie, akými sú kritický prístup k sociálnej realite a dekonštrukcia identít (Milenković, 2019).

V článku prezentujeme výsledky prebiehajúcich výskumov, ktoré podporujú tézu, že etnologický pohľad na kultúru, tradíciu a históriu má výrazne väčší potenciál iniciovať dialóg a spoluprácu medzi kultúrnymi identitami ako kriticky orientované sociálne vedy. Výskum ukázal, že prvky NKD, ktoré sú súčasťou populárnej kultúry zdieľanej niekoľkými komunitami, majú obzvlášť vysokú schopnosť iniciovať

dialóg medzi nositeľmi kultúrnych identít, ktorí majú odlišné názory na kultúrne dedičstvo. Náš argument spája tri predtým známe, ale navzájom nesúvisiace prvky: použitie NKD v postkonfliktnom procese zmiernenia, odvolávanie sa na pretrvávajúcu autoritu etnológie v spoločnosti v ére populistického popierania vedy a využitie základných aspektov populárnej kultúry na zmiernenie sociálneho napätia. V tomto kontexte štúdia prezentuje súhrnné výsledky prebiehajúceho etnografického výskumu v čiernohorskom meste Pljevlje, ktoré je rozdeľované identitárne podmieneným napätím medzi miestnymi Srbmi a Bosniakmi/Moslimami. V tomto meste má hra na tamburicu (brnkačí strunozvučný hudobný nástroj) a tamburicová hudba, definovaná ako skupinová hudba na tomto strunovom nástroji, schopnosť iniciovať chýbajúci dialóg i spoluprácu medzi nositeľmi oboch kultúrnych identít v oblasti NKD.

Prepájanie teórií nehmotného kultúrneho dedičstva a teórií populárnej kultúry je relatívne v začiatkoch (Robinson, Silverman, *Eds.*, 2015; De Groot, 2016).⁴ Cieľom predkladanej štúdie nie je poskytnúť prehľad doterajších výskumov, ale poukázať na žiaduce sociálne dôsledky takéhoto prepájania. Transformácia kultúrneho dedičstva z potenciálneho zdroja konfliktov na nástroj mieru je kľúčová pre postkonfliktné spoločnosti, ako napr. tie v regióne západného Balkánu. Tento proces, známy aj ako „diplomacia prostredníctvom dedičstva“ alebo „kultúrna diplomacia“ (Lähdesmäki, Čeginskas, 2022; Zima, 2023) zohráva významnú úlohu pri zmierovaní a stabilizácii s dôrazom na vytváranie spoločných kultúrnych naratívov. Ich cieľom je podpora porozumenia a empatie medzi v minulosti znepriatelenými skupinami podobne, ako sa to už nejaký čas deje v prípade hmotného dedičstva, t. j. pamiatok majúcich hmotnú podstatu (Yang, Dupre, Jin, 2021; Giblin, 2014). Náš výskum je zameraný na dekonštrukciu naratívov, ktoré vytvárajú štiepenia, predovšetkým tých, ktoré sa zaoberajú otázkami „príslušnosti“ určitých prvkov NKD, t. j. ich etnickej atribúcie. Vzhľadom na to, že väčšina týchto prvkov patrí do spoločného kultúrneho dedičstva Srbov, Chorvátov, Bosniakov a Čiernohorcov, tento proces zahŕňa reinterpretáciu a transformáciu dedičstva s cieľom objasniť naratívy, ktoré prispeli ku konfliktom, aby sa podarilo zabrániť vzniku nových štiepení. Etnologicko-antropologické kontinuum prítomné vo vývoji srbskej etnológie a antropológie, nedokončený proces antropologizácie etnológie a historicky podmienené vnímanie etnológie vo verejnosti ako nativistického depozitára predstavujú obzvlášť významný zdroj pri reinterpretácii a transformácii kultúrneho dedičstva, aby mohlo slúžiť ako most pre spoluprácu a budovanie dôvery medzi komunitami, ktoré ho východiskovo interpretujú protichodným spôsobom.

4 S myšlienkou, že sa v krajinách bývalej Juhoslávie pristupuje k dedičstvu ako k popkultúrnemu fenoménu, medzi prvými prišla Emilija Mijić (2012).

Paralely medzi etnológiou a antropológiou v srbskej akademickej tradícii

Kritický postoj, podľa ktorého by antropológovia mali zotrvať výlučne pri akademickej perspektíve, z ktorej sa budú zaoberať výskumom a kritikou samotného konceptu, ale aj špecifických systémov ochrany NKD a aktivít, realizovaných v tejto oblasti, bol do značnej miery formovaný osobitnou tradíciou srbskej etnológie a antropológie. V rámci disciplíny sa po páde socializmu vedú debaty, ktoré sa sústreďujú na kľúčovú otázku – či sa má antropológia rozvíjať v opozícii voči etnológii alebo spoločne s ňou (Naumović, 1999; 2002; Bačević, 2008; Bošković, 2008; Žikić, 2008). Možno povedať, že pri výskume dejín disciplíny panuje zhoda, že v období od konca druhej svetovej vojny do roku 1975 bola juhoslovanská etnológia v stave relatívnej hibernácie, bez kontaktu s globálnymi antropologickými prúdmi a že začiatky antropologizácie etnológie, ako tento proces nazvali Ivan Kovačević a Dunja Rihtman-Auguštin (ktorí sú zároveň hlavnými postavami v antropologizácii etnológie v juhoslovanskej tradícii) sa datuje od polovice 70. do začiatku 90. rokov 20. storočia (Rihtman-Auguštin, 1970; 1974; 2004; Kovačević, 1970; 1976; 1979). Ak zhrnieme naratívy o antropologizácii etnológie, možno identifikovať tri zásadné momenty: a) počas antropologizácie sa zmenil tematický aj teoreticko-metodologický rámec prístupu. To znamená, že pojmy ako „ľud“ a „tradícia“, „roľníctvo“ a „minulosť“, boli postupne nahradené mestskou, populárnou a súčasnou kultúrou, pričom prístupy evolucionizmu a difuzionizmu nahradili funkcionalizmus, štrukturalizmus a semiológia; b) pri zmene predmetov a metód výskumu bol opustený ideologický základ etnológie ako „vedy o ľuďoch“ (ktorý bol ponímaný ako homogénna entita); c) dialóg s antropologickou teóriou len škodí antropologizácii etnológie a všetko, čo podkopáva vedeckú autoritu, má neantropologický charakter, pretože oslabuje boj proti tradicionalistom. Pokiaľ ide o napätie medzi etnológiou a antropológiou z hľadiska výskumu a ochrany kultúrneho dedičstva, kryštalizuje okolo niekoľkých najvýznamnejších deliacich čiar. Kým etnológia sa zameriava na kontinuitu, antropológia kladie do popredia komodifikáciu a romantizáciu, ktoré sú charakteristické pre proces uchovávaného kultúrneho dedičstva. Zatiaľ čo etnológia vníma dedičstvo ako výraz identity komunity, antropológia kritizuje dedičstvo ako manipulatívny koncept formovaný vládnucimi elitami. Kým etnológovia vo všeobecnosti zastávajú pozíciu o dôležitosti záchranu kultúrneho dedičstva, pričom za prioritu považujú jeho zodpovednú ochranu, antropológovia dekonštruujú samotnú myšlienku existencie nebezpečenstva zániku akejkoľvek stabilnej a homogénnej kultúry v procese globalizácie (Milenković, 2024).

Otázka vzťahu medzi etnológiou a antropológiou v akademickom a historickom kontexte postsocialistických spoločností východnej Európy a Balkánu bola predmetom viacerých smerodajných odborných interpretácií, v ktorých sa oddelenie antropológie a etnológie často objavuje vo svetle štiepenia medzi kozmopolitnými a nativistickými prístupmi (Skalník, *Ed.*, 2002; Hann, Sárkány, Skalník, *Eds.*, 2005; Bošković, *Ed.*, 2008; Mihăilescu, Iliev, Naumović, *Eds.*, 2008, Buchowski, 2012a, 2012b, Bošković, Hann, *Eds.*, 2013). Pokiaľ ide o kontext bývalej Juhoslávie, toto vnímanie deliacej čiary medzi

antropológiu a etnológiu je príliš zjednodušené. Milenkovičov výskum poukazuje, že kozmopolitné ciele antropológie boli začlenené do kurikula etnológie dlho pred rozpadom Juhoslávie. Antropologizácia etnológie s rôznou intenzitou pokračuje do súčasnosti a z hľadiska naplnenia antropologických cieľov pri ochrane NKD považujeme za podstatné, že tento proces nie je dotiahnutý do konca. Totiž v akademickej produkcii možno považovať antropologizáciu etnológie za ukončenú vzhľadom na teoretickú sofistikovanosť, zmenu tém a prístupov, ako aj metodologické štandardy výskumu. Naproti tomu kolegovia pracujúci v kultúrnych ustanovizniach, predovšetkým v múzeách, sa zaoberajú najmä etnológiu, ktorej rozumie široká verejnosť a relevantné neakademické inštitúcie. Prax týchto inštitúcií súvisí s kultúrou, identitou, históriou alebo tradíciou (ministerstvá, agentúry a úrady). Tie vnímajú etnológiu ako „národnú vedu“. V tomto kontexte „národný“ vychádza zo „starého“ súboru predstáv o kultúre a zahŕňa stabilný súbor tradičných obyčají a viery, zdedených z minulosti a symbolov kolektívnej identity, pričom „veda“ sa vzťahuje skôr na „poznanie odovzdávané z generácie na generáciu“, a nie na aktivity súvisiace s antropologickým výskumom, spochybňovaním a kritikou tradície. Kým proces antropologizácie etnológie sa naplno realizoval v akademickom kontexte a na poli vedeckého bádania, etnológovia pracujúci v systéme ochrany kultúrneho dedičstva zachovávali etnologickú perspektívu kultúry, tradície a histórie. A práve to je skutočnosť, ktorú v našom projekte považujeme za výhodu, a nie nevyhnutne za nevýhodu.

Hoci sa to na prvý pohľad zdá paradoxné, prebiehajúce výskumy ukazujú, že práve neukončený proces antropologizácie etnológie a jej pretrvávajúci obraz vo verejnosti ako nativistického depozitára predstavujú významný nástroj na dosiahnutie antropologických cieľov pri ochrane NKD. Etnológovia majú postavenie najvýznamnejších autorít v systéme ochrany NKD vďaka tomu, že administratívne orgány, ako aj verejnosť ich považujú za odborníkov, ktorí skúmajú, uchovávajú a opisujú tradičnú kultúru, obyčaje a vieru. Tento obraz etnológie, ako ho vníma verejnosť, je v rozpore s tým, ako etnológovia vnímajú sami seba. Výskum poukazuje na to, že na rozdiel od antropológov, ktorí sa do hĺbky venujú výskumnej etike, politike smerovania disciplíny a spoločenskej/kultúrnej kritike, etnológovia sa primárne zameriavajú na prijímanie základných teoretických a metodologických štandardov antropológie. V tomto kontexte etnológia jasne pripomína aplikovanú antropológiu, keď do produkcie akademických poznatkov zapája ľudí, ktorí sú predmetom výskumu. Podobne, keď výskumníci, zaoberajúci sa aplikovanou antropológiu, spolupracujú so skúmanými komunitami, aby im pomohli riešiť problémy súvisiace s ochranou dedičstva a revitalizáciou kultúry, sa ich práca podobá na prácu etnológov. Vzhľadom na to môže antropologizovaná etnológia zohrávať kľúčovú úlohu pri hľadaní rovnováhy medzi akademickou kritikou zneužívania dedičstva a zachovaním identity dôležitej pre komunity a dokonca pre celé národy (Milenkovič, 2024).

Etnologicko-antropologické kontinuum vo výskume a ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva ako platforma pre nastolenie mieru

Antropologické a etnologické uchopenie NKD v Srbsku je sprevádzané mnohými výzvami. Niektoré vychádzajú z opakovane zdôrazňovaných problémov (Milenković, 2016, Čuković, 2017, Čuković, Milenković, 2020), ktoré sú charakteristické pre domáci vedecký kontext a týkajú sa negatívnych predsudkov disciplíny k tomuto predmetu výskumu. Na jednej strane túto tému antropológia považuje za konjunkturálnu, na druhej strane za archaickú. Začiatky práce s nehmotným kultúrnym dedičstvom sa teda vyznačujú publikáciami, ktoré sú voči konceptu kritické (Gavrilović 2009, 2011, Žikić, *Ed.*, 2011) a k systému jeho ochrany a heritologickému diskurzu pristupujú zdržanlivo. Kritický postoj antropológie a etnológie sa nedostáva do povedomia verejnosti a dekonštruktivistický prístup, pokiaľ sa ojedinelo objaví vo verejnom diskurze, býva nesprávne interpretovaný ako znevažujúci. Keďže štát je v byrokratickom systéme ochrany, ako ho definuje UNESCO, miestom najväčšej koncentrácie moci a keďže odhaľovanie, interpretácia a ochrana prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva je podfarbená politickými cieľmi, má veda tendenciu sa od tohto procesu dištancovať. Aktuálna fáza riešenia heritologických problémov je však poznačená novým prístupom na domácej akademickej scéne, ktorý navrhuje, aby antropológovia a etnológovia aspoň operatívne upustili od postoja opozície voči štátu, ako „nástroja útlaku“ a voči identite, prostredníctvom ktorej sa tento útlak vykonáva. Takýto nový prístup v domácej vede, teoreticky formulovaný v knihe „Povratak nasleđu: Oglad iz primenjene humanistike“ [„Návrat k dedičstvu: štúdiá z aplikovaných humanitných vied“], považuje už etablované konzervatívne byrokratické štruktúry za nástroj naplňovania liberálnych cieľov antropológie (Milenković, 2016). Najvýznamnejšie projekty, realizované na Katedre etnológie a antropológie Filozofickej fakulty Univerzity v Belehrade⁵ sú zamerané práve na prepojenie tzv. aplikovanej heritológie s kritickými štúdiami kultúrneho dedičstva.

Vnímanie kultúrneho dedičstva ako afirmatívneho fenoménu, ako sme to už uviedli a ako to konštatoval Bruman (2014) vo svojej práci o heritologickej viere a agnosticizme, nemusí byť záležitosťou osobného presvedčenia a môže mať iba formálny charakter súvisiaci s pracovným miestom, resp. záujmami. Profesionálne zapojenie antropológov do problematiky kultúrneho dedičstva nevyklučuje kritický akademický prístup tých, ktorí obhajujú jeho význam. Všetky výskumy založené na myšlienke využívania konzervatívnych prostriedkov na naplňovanie liberálnych cieľov

5 Tu máme na mysli niekoľko rokov trvajúce projekty týkajúce sa nehmotného kultúrneho dedičstva, na financovaní ktorých sa podieľalo Ministerstvo kultúry Srbskej republiky, s názvami „Víkend nehmotného kultúrneho dedičstva“ a „Seminár nehmotného kultúrneho dedičstva“. Realizovali ich pracovníci Katedry etnológie a antropológie v spolupráci s odborníkmi z Etnografického múzea v Belehrade a absolvovalo ich viac než sto študentov. Účasť na výskumoch, realizovaných v rámci projektov, im umožnila oboznámiť sa s konceptom nemateriálneho kultúrneho dedičstva a so systémom jeho ochrany a viacerí z nich vypracovali záverečné práce na túto tému.

zakaždým prístupujú ku kultúrnej identite ako k sociálnemu konštruktovi a selektívnej interpretácii minulosti, ktorá tvorí špecifickú kolektívnu pamäť (Halbwachs, 1992). Skutočnosť, že pamäť podlieha manipulácii a môže byť pretváraná prostredníctvom určitých symbolických stratégií, je považovaná za platnú a nie vždy nevyhnutne negatívnu vlastnosť. Tieto štúdie možno vnímať ako longitudinálny makroprojekt, ktorý sa začal v roku 2011 a naďalej prebieha. Pozostáva z viacerých navzájom prepojených realizovaných kratších štúdií. Hoci majú rôzne zameranie, na ich základe sme dospeli k záverom, ktoré sa už objavili v predchádzajúcich publikáciách (Milenković, 2016; Milenković, 2020; Ćuković, 2017; Ćuković, 2019a; Ćuković, 2019b; Ćuković, Milenković, 2023; Milenković, 2020; Pišev, 2010; Pišev, 2011; Pišev, Milenković, 2013; Banović, 2021). Preformulovanie dedičstva je preformulovaním kultúrnych identít, čo ďalej implikuje usmerňovanie správania (Alexander, 2011: 52). Preformulovanie sa vzťahuje nielen na nevedomé a emocionálne ovplyvňovanie jednotlivcov a skupín (Wetherell, 2010), ale aj na dlhodobu identifikované vedomé stratégie jednotlivcov a skupín, vytvárané nimi samými v súvislosti s aktuálnou politickou, ekonomickou a spoločenskou atmosférou. To predstavuje trvalý, niekoľko desaťročí trvajúci prínos antropológie k pochopeniu faktu, že ľudia, ktorých skúmame, nie sú len pasívnymi vykonávateľmi verejných politík (Goode-nough, 1963). Tento proces vytvárania významov, ktorý vychádza z potrieb aktuálnej spoločenskej situácie, zároveň slúži ako kohezívny i dištinktívny faktor v rámci komunity a vo vzťahoch medzi viacerými komunitami. Definuje hranice identity, artikuluje istý druh morálnej nadradenosti v kultúrnych vzťahoch, naznačuje symbolické i reálne existujúce hranice medzi rôznymi identitami, t. j. ich nositeľmi, poskytuje právo disponovať rôznymi zdrojmi a pod. (Smith, 2006). S takýmto potenciálom sa môže stať faktorom konfliktu aj zmierenia, hrozbou aj „liečbou“ v medzikultúrnom dialógu (Graham, Howard, *Eds.*, 2008).

Mierové úsilie sa reflektuje v „prehľadávaní“ kultúrnych dejín účastníkov konfliktu, resp. potenciálneho konfliktu, v hľadaní koreňov nevráživosti a v skúmaní povahy predmetu konfliktu. V tomto zmysle je potrebné realizovať etnografický výskum zameraný na hľadanie základov pre budovanie mieru a trvalo udržateľného rozvoja v skúmanej komunite. Je to veľmi dôležité vo vzťahu k akademickému a celkovému spoločenskému kontextu, v ktorom pôsobíme. Totiž, ako antropológovia musíme akceptovať fakt, že pre väčšinu nositeľov dedičstva je identita veľmi reálna a dedičstvo nie je konštrukt. Ak budeme nositeľom dedičstva s predstavami o identite a dedičstve neustále hovoriť, že ich identita je konštrukt a dodatočne im vysvetľovať, čím záujmom slúži odkaz na identitu alebo inštrumentalizácia dedičstva, je vysoko pravdepodobné, že ich ešte viac zhomogenizujeme. Výsledkom je, že sa potenciálne nevedomky vytvára kontext v prospech opätovnej weaponizácie identity a nárastu extrémizmu, založeného na kultúre, so spornými dedičstvami a „vojnami o dedičstvo“, ktoré vyvolávajú v regióne zložité debaty. Tieto problémy sa prejavujú v rôznych kontextoch, ale kontext západného Balkánu je špecifický kvôli vojnám, prebiehajúcim v 90. rokoch 20. storočia. Tieto vojny boli ospravedlňované práve argumentmi založenými na rozdielnej etnicite a náboženstve.

Žiaľ, relevantné výskumy ukazujú, že spomedzi mnohých problémov, ktorým krajiny v regióne čelia v post-konfliktnom období, je najničivejšia politická revokácia etnických a náboženských identít. Časť prípadov ich zneužívania a inštrumentalizácie sa realizuje práve prostredníctvom dedičstva. V takomto kontexte akademický prístup k ochrane dedičstva nadobúda kontraindikatívny charakter. To bol impulz pre realizáciu projektu „Srbské nehmotné kultúrne dedičstvo na západnom Balkáne: prekážky a príležitosti pre inkluzívny výskum a ochranu“ (SICHWEB, 2023/2024). Jeho cieľom je preklenúť priepasť medzi akademickým a profesionálnym prístupom k nehmotnému kultúrnemu dedičstvu s osobitným zameraním na tie nehmotné kultúrne statky, ktoré zdieľajú Srbi, Bosniaci a Čiernohorci na celom západnom Balkáne. Doterajšie výskumy totiž ukazujú, že uplatňovanie dohovorov o ochrane dedičstva má nezamýšľané negatívne dôsledky (Milenković, 2016; Medar-Tanjga, Deliće, Garić, 2021). Mnohí aktéri sú z tohto procesu vylúčení, čo je mimoriadne nebezpečné v prípade etnických a náboženských menšín, ktoré politiku národných štátov v oblasti NKD vnímajú ako jednu z foriem legalizovanej asimilácie. Výnimkou nie sú ani príslušníci srbských komunít v regióne. Pokiaľ nedôverujú tým, ktorí tieto mechanizmy implementujú (napr. etnológia), môžu podnety od kľúčových medzinárodných organizácií a inštitúcií (Rada Európy, OSN, EÚ, OBSE atď.) len zriedkakedy priniesť očakávané efekty v podobe zmierenia a rozvoja. Nositelia dedičstva, t. j. tí, ktorí dedičstvo konceptualizujú ako základ kolektívnej identity, ani používatelia inštitucionálneho dedičstva, ktorí považujú akademickú dekonštrukciu za kontraindikatívnu, nezdieľajú radikálne konštruktivistické a antirealistické koncepcie súčasnej antropológie ohľadne kultúrnej identity, dedičstva, pamäti a tradícií. Preto je jedným z cieľov projektu preklenúť túto priepasť a nesúlad medzi etnologickými a antropologickými prístupmi k ochrane dedičstva, ktoré sa môžu objavovať na lokálnej úrovni.

V tomto kontexte štúdie realizované v rámci projektu využívajú rôzne výskumné techniky a metódy so zameraním na komparatívnu analýzu a kvalitatívny výskum na viacerých miestach. Predchádzajúce výskumy potvrdili, že prvky NKD, ktoré ako súčasť populárnej kultúry zdieľajú viaceré komunity, majú obzvlášť vysoký potenciál pri budovaní mieru a trvalo udržateľného rozvoja v skúmaných komunitách.

Tamburicová hudba medzi populárnou kultúrou, nehmotným kultúrnym dedičstvom a hnacou silou dialógu

Nehmotné kultúrne dedičstvo vo verejnom diskurze v súčasnosti zohráva úlohu toho, čo odborníci v tejto oblasti v minulosti označovali ako folklór, ľudovú kultúru, tradičnú kultúru, tradičné vedomosti, ústne dedičstvo, dedičstvo myšlienok, hodnôt a jazyka (Pocius, 2002: 1). V rámci médií získava dôležitú rozlišovacu vlastnosť, ktorou je pojem spolupatričnosti; zakaždým sa teda objavuje spoločne s určitým národným, etnickým, regionálnym alebo konfesijným atribútom. Obsahy, ktoré sa spoliehajú na tieto prvky alebo ich používajú na oslovenie publika, vždy patria do oblasti populárnej kultúry. Počnúc festivalmi, jarmokmi, cez hudbu, filmy a seriály, vtipné krátke

formáty, webové stránky, kanály YouTube až po turistické ponuky a oblečenie, populárna kultúra úzko súvisí s nehmotným kultúrnym dedičstvom. Definícia, podľa ktorej sa pojem populárna kultúra používa na označenie „súčasnej ľudovej kultúry“, niečoho, čo vzniká mimo prúdov spoločenského a kultúrneho zriadenia, mimo konvencií umeleckých škôl a akadémií a čo možno pripisovať určitému „ľudovému tvorcovi“, sa najväčšmi prekrýva s definíciou nehmotného kultúrneho dedičstva (Žikić, 2010: 25). V tomto kontexte populárna kultúra, ako „najživšia“ forma všetkých žijúcich dedičstiev, výrazne figuruje pri vytváraní a udržiavaní interkultúrnych vzťahov. Toto však nie je jediný uhol pohľadu, možno ho vnímať z viacerých perspektív. Využíva sa rozličnými spôsobmi, z čoho vyplýva, že označuje rôzne veci. V antropológii sa spočiatku chápala ako súčasný kultúrny prejav „masy“, ktorý sa nachádza v kontraste s elitnou kultúrou, ale aj tradičnou tvorivosťou (Fabian, 1978: 315). Populárna kultúra často artikuluje názory a postoje, ktoré môžu byť v spoločnosti všeobecne akceptované, bežné, obľúbené a rozšírené (Trifunović, 2009: 108). Môže byť užitočné zamerať sa na využitie prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva v populárnej kultúre a význam tohto typu kreativity pre transfer kultúrneho dedičstva a budovanie kultúrnych identít.

Prvky NKD, ktoré ako súčasť populárnej kultúry zdieľajú viaceré komunity, majú významnú schopnosť iniciovať dialóg medzi nositeľmi kultúrnych identít, ktoré majú rôzne názory na kultúrne dedičstvo. Myšlienka vznikla pri pozorovaní kamenných stél stredovekých bosnianskych náhrobných kameňov, ktoré sa napriek dlhým debatám a sporom o národnostnú a etnickú príslušnosť nakoniec podarilo nominovať a ochrániť ako spoločné kultúrne dedičstvo viacerých štátov regiónu.⁶ V tomto kontexte článok prezentuje súhrnné výsledky prebiehajúceho etnografického výskumu v Pljevlji, čiernohorskom meste rozdeľovanom identitárne motivovaným napätím medzi miestnymi Srbmi a Bosniakmi/Moslimami, v ktorom má tamburicová hudba schopnosť iniciovať chýbajúci dialóg a spoluprácu medzi dvoma kultúrnymi identitami. Pljevlje je mesto ležiace na úplnom severe Čiernej Hory, v ktorom podľa sčítania obyvateľstva z roku 2011 žije približne 30 000 obyvateľov. Takmer 80 percent z nich tvoria pravoslávni, kým k islamskému vierovyznaniu sa hlási viac než 15 percent. Pokiaľ ide o národnú identifikáciu, Srbi s približne 57 percentami predstavujú väčšinu, Čiernohorci tvoria 24 percent celkovej populácie, zatiaľ čo v meste žije približne 15 percent občanov, ktorí sa hlásia k Bosniakom alebo Moslimom.⁷ Predchádzajúce etnografické výskumy v Pljevlji jednoznačne zdôraznili význam, aký jednotlivci v tomto meste pripisujú národnosti, ako rozhodujúcemu faktoru z hľadiska pracovných príležitostí vo verejnom sektore a štátnych podnikoch. Okrem toho tieto výskumy ukázali, že aktivity zamerané na prezentáciu a propagáciu kultúrnych

6 Pozri <https://whc.unesco.org/en/list/1504/> (navštívené 17. januára 2024).

7 Etnonym Moslimovia bol právne kodifikovaný v Socialistickej federatívnej republike Juhoslávia v roku v roku 1971 a vzťahoval sa na slovanské moslimské obyvateľstvo žijúce najmä v Bosne a Hercegovine, ale aj v ďalších juhoslovanských republikách. Po rozpade Juhoslávie sa začal používať pojem Bosniaci (bosniacka národnosť). Časť príslušníkov tohto etnika, najmä v Čiernej Hore a čiastočne v Srbsku, zostala pri etnonyme Moslim. V Čiernej Hore sa teda uznáva duálne označenie príslušníkov tejto skupiny (poznámka prekladateľov).

identít mali prevažne vnútroskupinový charakter. Drvivú väčšinu návštevníkov podujatí organizovaných miestnymi srbskými organizáciami tvorili Srbi, pričom dominantnú väčšinu návštevníkov podujatí organizovaných miestnymi bosnianskymi/moslimskými organizáciami tvorili Bosniaci/Moslimovia. Tieto etnografické štúdie ukázali, že praktizovaný model multikulturalizmu nemá kapacitu na to, aby bol legitímne akceptovaný všetkými komunitami a bez modifikácií nemôže plniť svoju pôvodnú úlohu a slúžiť ako hybná sila rozvoja (Banović, Milenković, v tlači). Po tom, ako predchádzajúci etnografický výskum identifikoval tento problém, mali sme záujem otestovať spoluprácu na zachovaní zdieľaného NKD, ako modelu prekonávania napätia a nadväzovania spolupráce medzi oboma komunitami. Po identifikácii potenciálnych zdieľaných prvkov NKD sme dospeli k záveru, že hra na tamburicu a tamburicová hudba, ako veľmi dôležitá súčasť populárnej kultúry, predstavujú zdieľané NKD s najväčším potenciálom stať sa mostom spolupráce medzi miestnymi srbskými a bosniackymi/moslimskými komunitami.⁸ Okrem prekonávania existujúceho napätia medzi týmito dvoma komunitami na miestnej úrovni má tento prvok NKD potenciál na medzištátne prepojenie, pretože tamburicovú hudbu zdieľajú Chorvátsko, Srbsko, Bosna a Hercegovina a Čierna Hora (Antunović, 2023). V roku 2021 bola tamburicová prax zapísaná do Národného registra nehmotného kultúrneho dedičstva Srbska⁹ (Lajić Mihajlović, 2022: 106–109) a v Chorvátsku sú tamburicová prax a znalosť výroby tamburice chránené prostredníctvom viacerých registrovaných nehmotných kultúrnych statkov.¹⁰

Hra na strunových nástrojoch je neoddeliteľnou súčasťou hudobnej tradície Pljevlja a tradícia tamburice sa rozvíja ako samostatný hudobný a kultúrny prvok už pri-

8 Aj Bosna a Hercegovina disponuje prvkami NKD, ktoré neobsahujú výlučne etnické atribúty. „Umenie výroby čipiek – keranje“ sa nachádza v zozname Federácie Bosny a Hercegoviny, zatiaľ čo „Banjalučka kera“ je na zozname Republiky srbskej. Oba prvky sú spoločne zapísané na predbežnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva Bosny a Hercegoviny ako „Umenie výroby čipiek – keranje, banjalucké keranje“. Podobne je to s hudobným nástrojom gusle (sláčikový strunozvučný hudobný nástroj s jednou strunou sprevádzajúci piesne o udalostiach z legendárnej minulosti), ktorý je zapísaný v zozname Federácie Bosny a Hercegoviny ako „Spev s guslami“ a v zozname Republiky srbskej ako „Gusle, Spev za sprievodu guslí a Ústna tradícia – epická ľudová poézia“. Aj na spoločnom Predbežnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva Bosny a Hercegoviny sú zapísané ako jeden prvok pod názvom „Spev za sprievodu guslí, gusle, gusliarsky spev a ústna tradícia – epická ľudová poézia“. To umožňuje Bosne a Hercegovine nominovať spoločný prvok do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO, čo by prispelo k spolupráci medzi entitami, ale aj medzi srbskou a bosniansko-moslimskou komunitou (Medar-Tanja, Dojčinić, 2022; Medar-Tanja, 2022).

9 Lista elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije, br. 54. “Tamburaši, tamburaške prakse”. Dostupné online: <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/tamburashi-tamburashke-prakse> (navštívené 3. januára 2024).

10 Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske: Umijeće sviranja na tamburi samici (Z-4229), Umijeće sviranja na tamburama farkašicama u sjevernoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Z-5955), Umijeće izrade solističke tambure kuterevke (Z-5420), Umijeće Đure Zarića iz Vinkovaca u gradnji slavonsko-srijemskih tambura (Z-7452). Dostupné online: <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/nematerijalna-kulturna-bastina/nematerijalna-kulturna-bastina-upisana-u-registar-kulturnih-dobara-republike-hrvatske/nematerijalna-kulturna-dobara-na-listi-zasticenih-kulturnih-dobara/16446> (navštívené 3. januára 2024).

bližne 130 rokov. Dlhá tradícia hry na tamburicu robí z Pljevlja centrum tamburicovej hudby a samotná tamburica je neoddeliteľnou súčasťou identity mesta (Prekić, Antunović, 2023). Hra na tamburici a tamburicová hudba sú veľmi dôležitým segmentom populárnej kultúry, ktorá sa s mestom spája. V priebehu rokov však Bosniaci/Moslimovia a Srbi prejavovali odlišný postoj k tamburici a tamburicovej hudbe. Časť srbského obyvateľstva považuje tamburicu za výlučne moslimský nástroj. Zatiaľ čo aktivity propagujúce bosniansku/moslimskú identitu spravidla zahŕňajú tamburicovú hudbu a spomienky na významných uchovávateľov a interpretov tamburicovej hudby sa intenzívne prenášajú z generácie na generáciu, aktivity zamerané na prezentáciu srbskej identity nikdy nezahŕňajú tamburicovú hudbu. Je to zaujímavý jav, najmä vzhľadom na to, že prvý dokumentovaný tamburicový orchester v Pljevlji pôsobil ako súčasť srbského spevokolu Bratstvo založeného v roku 1899. Cieľom etnografického výskumu v Pljevlji bolo otestovať schopnosť tamburicovej hudby iniciovať dialóg medzi srbskou a bosnianskou/moslimskou kultúrnou identitou. Hlavnými účastníkmi výskumu boli propagátori srbskej kultúrnej identity, predstavitelia bosnianskej/moslimskej kultúrnej identity a vedúci najvýznamnejšieho tamburicového orchestra, aktívni aj bývalí tamburisti, ako aj odborníci zamestnaní v miestnom múzeu.

Terénny výskum sa uskutočnil v auguste a septembri 2023 a priniesol tieto základné zistenia: a) propagátori srbskej kultúrnej identity si uvedomujú, že prvým doloženým tamburicovým orchestrom v Pljevlji bol tamburicový orchester srbského spevokolu Bratstvo a že prominentní Srbi v danom čase s radosťou prijímali tamburicovú hudbu; b) taktiež si uvedomujú, že časť Srbov považuje tamburicu predovšetkým za moslimský nástroj a že aktivity na podporu srbskej kultúrnej identity prostredníctvom tamburicovej hudby budú ostro kritizovať tí Srbi, ktorí vnímajú tamburicu ako moslimskú hudbu; c) významní tamburicoví hudobníci z bosnianskej/moslimskej populácie si rovnako uvedomujú, že niektorí Srbi považujú tamburicovú hudbu za moslimskú, napriek tomu, že prvým doloženým tamburicovým orchestrom v Pljevlji bol tamburicový orchester srbskej speváckej spoločnosti Bratstvo, pričom Srbi vždy boli členmi tamburicových orchestrov a sú nimi doposiaľ; d) nositelia oboch kultúrnych identít uznávajú hru na tamburicu a tamburicovú hudbu ako súčasť nehmotného kultúrneho dedičstva Pljevlja; e) respondenti spomedzi aktívnych predstaviteľov oboch kultúrnych identít sú ochotní spolupracovať na nominácii hry na tamburicu a tamburicovú hudbu do národného registra NKD Čiernej Hory. Sú však presvedčení, že majú obmedzené administratívne kapacity v rámci nominačného procesu a následného zachovania tohto prvku NKD v kontexte inštitucionálnej ochrany dedičstva; f) respondenti spomedzi predstaviteľov oboch kultúrnych identít uznávajú Zavičajni muzej Plevlja [Miestne múzeum Pljevlja] ako inštitúciu, ktorá by mohla kompetentne a autoritatívne riadiť administratívne aspekty inštitucionálnej ochrany NKD a prejavili ochotu spolupracovať; g) predstavitelia srbskej kultúrnej identity sú otvorení zaradeniu tamburicovej hudby do jedného z prejavov na podporu srbskej kultúrnej identity v budúcnosti.

Závěrečné poznámky

Výskumy instrumentalizácie identít, tradícií, folklóru a dedičstva nám odhalili, že ich zneužívanie s cieľom vyvolávania konfliktov sa vyskytuje najčastejšie vtedy, keď sa dedičstvo odtrhne od nositeľov a ich bezprostredných komunít, keď sa nacionalizuje a vyhlási za univerzálne, posvätné, nedotknuteľné – pričom v skutočnosti nepatrí nikomu. Preto v predkladanej štúdii zdôrazňujeme dôležitosť zapojenia lokálnych komunít do procesu transformácie dedičstva. Ich zapájanie do rozhodovania o prezentácii svojho dedičstva im fakticky umožňuje byť nielen prenášačmi, ale aj aktívnymi účastníkmi formovania vlastného dedičstva. V kontexte reinterpretácie NKD s cieľom budovania dôvery medzi znepriatelenými komunitami venujeme osobitnú pozornosť tým častiam spoločného nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré sa manifestujú prostredníctvom rôznych foriem populárnej kultúry. Prvky NKD, ktoré sú súčasťou populárnej kultúry zdieľanej viacerými komunitami, majú významnú schopnosť iniciovať dialóg medzi kultúrnymi identitami, ktoré majú rôzne názory na kultúrne dedičstvo. Naše doterajšie výsledky ukazujú, že transformácia kultúrneho dedičstva na populárnu kultúru a naopak má potenciál výrazne ovplyvniť zmeny v spoločenskom ponímaní dedičstva. Tento proces hlboko ovplyvňuje vnímanie a hodnotenie kultúrneho dedičstva jednotlivcami. Nejde len o to, aby sa dedičstvo stalo relevantnejším v súčasnom kontexte. Formáty populárnej kultúry umožňujú širšie zapojenie publika v porovnaní s tradičnými prístupmi orientovanými na jeho zachovávanie, a to je presne to, čo zásadne mení postoje spoločnosti k dedičstvu. Okrem toho populárna kultúra zohráva úlohu pri preklenovaní generačných rozdielov a ovplyvňuje prenášanie dedičstva na mladšie generácie. A práve tam, v synergii súčasného a medzigeneračného, vidíme šancu ovplyvniť obsahy, ktoré by formovali spoločné chápanie dedičstva.

Hoci mäkká moc, kultúrna diplomacia a využívanie dedičstva s cieľom šírenia vplyvu za hranicami konkrétneho štátu boli predmetom početných výskumov a akademických publikácií (Zamorano, 2016; Schreiber, 2017), v danom projekte nás zaujíma, ako dedičstvo a najmä jeho nehmotný aspekt možno využiť na „vnútornú kultúrnu diplomáciu“ (Milenković, 2024). Aby sme to demonštrovali, predkladaná štúdia predstavuje súhrnné výsledky etnografického výskumu uskutočneného v Pljevlje, v ktorom sa prejavuje napätie medzi miestnymi Srbmi a Bosniakmi/Moslimami. Výsledky výskumu jasne ukazujú, že hra na tamburicu a tamburicová hudba má potenciál iniciovať dialóg a byť mostom spolupráce medzi nositeľmi srbskej a bosniansko-moslimskej kultúrnej identity v Pljevlji. Keďže ide o fenomén populárnej kultúry, ktorý predstavuje veľmi dôležitý segment kultúrnej identity mesta, a ktorý nie je nevyhnutne pripisovaný srbskému alebo bosniacko-moslimskému etniku, proces transformácie možno najúčinnejšie dosiahnuť iniciovaním aktivít na jeho spoločnú ochranu. Tento proces navyše uľahčuje to, že predstavitelia a propagátori oboch kultúrnych identít súhlasia s tým, že hra na tamburicu a tamburicová hudba sú súčasťou NKD Pljevlja. Uvedomujú si chýbajúce kapacity na realizáciu konkrétnych aktivít v rámci inštitucionálnej ochrany NKD. Zároveň predstavitelia oboch

kultúrnych identít sa zhodujú na uznaní miestneho múzea ako dôveryhodnej inštitúcie, ktorá týmito chýbajúcimi odbornými a administratívnymi kapacitami disponuje. Považujú ho za inštitúciu, schopnú spájať predstaviteľov oboch kultúrnych identít pri realizácii aktivít na ochranu hry na tamburicu a tamburicovej hudby, ako dôležitého prvku NKD mesta. Tento príklad demonštroval dôležitosť prekonávania bariér medzi etnologickým a antropologickým prístupom k ochrane dedičstva s cieľom nastoliť mier, ako aj mimoriadnu schopnosť tých prvkov pri preformulovaní dedičstva, ktoré zdieľajú protichodné kultúrne identity v podobe populárnej kultúry. Prebiehajúce aktivity v rámci projektu SICHWEB zahŕňajú viacero podobných prípadových štúdií. Veríme, že tento text bude inšpiráciou pri identifikácii prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré môžu byť využité pri sériových (viacštátnych) nomináciách, keďže neobsahujú výlučne etnické atribúty. Zároveň sa nazdávame, že má zmysel pokračovať vo vývoji modelu popkultúrneho zhodnocovania nehmotného dedičstva s cieľom prekonať jeho osudový charakter. To si však nepochybne vyžaduje komparatívne testovanie.

Grantová podpora:

Táto štúdia je výsledkom dlhodobého výskumného projektu Srbské nehmotné kultúrne dedičstvo na západnom Balkáne: prekážky a príležitosti pre inkluzívny výskum a ochranu (SICHWEB), financovaného Vedeckým fondom Srbskej republiky (číslo projektu na výskum identít 1534).

The article is a result of the multiyear research project Serbian intangible cultural heritage in the Western Balkans: Perils and prospects of inclusive research and safeguarding (SICHWEB) funded by the Science Fund of the Republic of Serbia (Identities Call Project No. 1534).

LITERATÚRA

- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against culture. In: R. G. Fox (Ed.), *Recapturing Anthropology* (s. 137–162). Santa Fe: School of American Research Press.
- Akagawa, N., Smith, L. (Eds.) (2009). *Safeguarding Intangible Heritage: Practices and Politics*. London and New York: Routledge.
- Alexander, J. et al. (2011). *Interpreting Clifford Geertz: Cultural Investigation in Social Sciences*. New York, Palgrave Macmillan.
- Alivizatou, M. (2008). Contextualizing Intangible Cultural Heritage in Heritage Studies and Museology. *International Journal of Intangible Heritage*, 3, 44–54.
- Antunović, A. (2023). Tamburaška praksa kao nematerijalno kulturno nasleđe. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, [S.l.], 70(3), 215–241.
- Banović, B. (2021). Ka inkluzivnom karakteru leksikona etnologije Crne Gore. In: A. Čilikov (Ed.), *Etnologija i leksikoni – iskustva i ideje* (s. 101–114). Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU).
- Banović, B., Milenković, M. (v tlači). Montenegro's Political Changes in 2020 and Tensions over Multiculturalism among Minority Populations: The Case of Bosniaks/Muslims. In: I. Ristić, M. Milenković (Eds.), *Memories, identities and Current Conflicts – Mapping*

- Baćević, J. (2008). Anthropological educational policy in the light of European transformations. *Studia ethnologica Croatica*, 20, 37–55.
- Bendix, R. et al. (Eds.) (2013). *Heritage Regimes and the State*. Göttingen: Universitätsverlag.
- Bortolotto, C. (2010). Globalizing intangible cultural heritage? Between international arenas and local appropriations. In: S. Labadi, C. Long (Eds.), *Heritage and globalisation* (s. 97–114). London: Routledge.
- Bošković, A. (2008). Anthropology in unlikely places: Yugoslav ethnology between the past and the future. In: A. Bošković (Ed.), *Other people's anthropologies: ethnographic practice on the margins* (s. 156–168). New York and Oxford: Berghahn Books.
- Bošković, A., Hann, C. (Eds.) (2013). *The Anthropological Field on the Margins of Europe, 1945–1991*. Berlin: Lit Verlag.
- Bruman, C. (2014). Heritage agnosticism: a third path for the study of cultural heritage. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 22(2), 173–188.
- Buchowski, M. (2012a). Intricate relations between Western anthropologists and Eastern ethnologists. *Focaal*, 63, 20–38.
- Buchowski, M. (2012b). Anthropology in postsocialist Europe. In: U. Kockel, M. Nic Craith, J. Frykman (Eds.), *A companion to the anthropology of Europe* (s. 68–87). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Ćuković, J. (2017). (Nematerijalno) kulturno nasleđe kao instrument pomirenja i rešavanja kulturnih konflikata. *Antropologija*, 17(3), 45–56.
- Ćuković, J. (2019a). *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive: Repräsentativnost, selektivnost i instrumentalizacija*. Beograd: Filozofski fakultet i Dosije studio.
- Ćuković, J. (2019b). *Kulturni identiteti između nauke, politike i birokratije: antropološka analiza zaštite manjinskog nematerijalnog kulturnog nasleđa u Uneskovom sistemu u Republici Srbiji, na primeru AP Vojvodine*. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Ćuković, J., Milenković, M. (2020). Mogućnosti i prepreke za kreiranje Inkluzivnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa AP Vojvodine – antropološka analiza. *Etnoantropološki problemi*, 15(1), 313–332.
- Ćuković, J., Milenković, M. (2023). Intangible cultural heritage as a resource for 'self-stakeholderisation': Fieldwork among politically active civil society stakeholders in the province of Vojvodina, Serbia. *International Journal of Intangible Heritage*, 18, 49–62.
- De Cesari, C. (2010). Creative Heritage: Palestinian Heritage NGOs and Defiant Arts of Government. *American Anthropologist*, 112(4), 625–637.
- De Groot, J. (2016). *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London: Routledge.
- Eriksen, T. H. (1993). In which sense do cultural islands exist? *Social Anthropology*, 1(1b), 133–147.
- Eriksen, T. H. (2001). Between universalism and relativism: a critique of the UNESCO concept of culture. In: J. K. Cowan, M.-B. Dembour, R. Wilson (Eds.), *Culture and rights: Anthropological perspectives* (s. 127–148). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fabian, J. (1978). Popular Culture in Africa: Findings and Conjectures. To the Memory of Placide Tempels (1906–1977). *Africa: Journal of the International African Institute*, 48(4), 315–334.
- Gavrilović, Lj. (2009). Kulturno nasleđe u inostranstvu: granice polja. *Etnoantropološki problemi*, 4(3), 31–45.
- Gavrilović, Lj. (2011). Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i re-

- prezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa. *Etnoantropološki problemi*, 6(1), 221–234.
- Giblin, J. D. (2014). Post-conflict heritage: symbolic healing and cultural renewal. *International Journal of Heritage Studies*, 20(5), 500–518.
- Goodenough, W. H. (1963). *Cooperation in Change: An Anthropological Approach to Community Development*. Russell Sage.
- Graham, B. J., Howard, P. (Eds.) (2008). Heritage and Identity. In: B. J. Graham, P. Howard (Eds.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (s. 1–15). Aldershot: Ashgate.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hann, C., Sárkány, M., Skalník, P. (Eds.) (2005). *Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. Münster: LIT Verlag.
- Jackson, A. (2010). Changing Ideas about Heritage and Heritage Management in Historically Segregated Communities. *Transforming Anthropology*, 18(1), 80–92.
- Kearney, A. (2009). Intangible cultural heritage: global awareness and local interest. In: N. Akagawa, L. Smith (Eds.), *Safeguarding intangible heritage: practices and politics* (s. 209–226). London and New York: Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible heritage as metacultural production. *Museum International*, 56(1–2), 52–65.
- Kovačević, I. (1970). Rasprave o antropologiji. *Sociološki pregled*, 8(1), 137–152.
- Kovačević, I. (1976). Za teorijsku etnologiju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 3, 40–42.
- Kovačević, I. (1979). Uticaj romantizma na razvoj naše etnologije. *Marksistička misao*, 1, 54–67.
- Kurin, R. (2007). Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention. *International Journal of Intangible Heritage*, 2, 10–20.
- Lajić Mihajlović, D. (2022). Očuvanje muzičkog nasleđa u Srbiji: komepetencije, menadžment i monitoring. In: S. Džorđević Belić, D. Lajić Mihajlović, B. Sikimić (Eds.), *Savremena srpska folkloristika 11* (s. 97–116). Beograd – Loznica – Tršić: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ – Centar za kulturu „Vuk Karadžić“ – Naučno-obrazovno kulturni centar „Vuk Karadžić“.
- Lähdesmäki, T., Čeginskas, V. (2022). Conceptualisation of heritage diplomacy in scholarship. *International Journal of Heritage Studies*, 28(5), 635–650.
- Medar-Tanjga, I., Delić, D., Garić, B. (2021). Nematerial'noe kul'turnoe nasledie v funkcii sohraneniya kul'turnoj identichnosti na primerah respublik byvshej Jugoslavii. In: *Sbornik Mezhdunarodnaya nauchnaya konferenciya „Nastoyashhee i budushhee Rossii v menyayushhemsya Mire: obshhestvenno-geograficheskii analiz i prognoz“* (s. 224–234). Izhevsk: Asociaciji rossijskih geografov-obshhestvovedov (ARGO), Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Rossijskoy Federatsii, Udmurtskiy gosudarstvennyi universitet, Institut estestvennyh nauk.
- Medar Tanjga, I., Dojčinović I. (2022). Banjalučka kera: nematerijalno kulturno nasljeđe Republike Srpske. In: S. Džorđević Belić, D. Lajić Mihajlović, B. Sikimić (Eds.), *Savremena srpska folkloristika 11* (s. 241–257). Beograd – Loznica – Tršić: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ – Centar za kulturu „Vuk Karadžić“ – Naučno-obrazovno kulturni centar „Vuk Karadžić“.
- Medar-Tanjga, I. (2022). Proučavanje i zaštita nematerijalnog kulturnog nasljeđa Republike Srpske. In: J. Pandurević (ur.), *Nasljeđe i identitet(i)* (s. 69–91). Banja Luka: Centar za folkloristiku i studije kulture (CEFISK), Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Mihăilescu, V., Iliev I., Naumović, S. (Eds.) (2008). *Studying People in People's Democracies II: Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Berlin: LIT Verlag.
- Mijić, E. (2012). *Recentna spomenička kultura Zapadnog Balkana: Pop-heroji i tradicija*. Beo-

- grad: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Milenković, M. (2014). *Antropologija multikulturalizma: Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Milenković, M. (2016). *Povratak nasleđu: Oglad iz primenjene humanistike*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Dosije Studio.
- Milenković, M. (2019). Inclusive Intangible Cultural Heritage Protection as an Instrument for the Prevention of Identity-Based Conflicts: The Case of Serbia. In: V. Perry (Ed.), *Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge* (Balkan Politics and Societies Series) (s. 339–374). Stuttgart and Hannover: Columbia University / Ibidem Press.
- Milenković, M. (2020). "In the name of" Europe: on the counterindications of social science and humanities research assessment criteria (in Serbia). Beograd: Filozofski fakultet i Dosije studio.
- Milenković, M. (2024). *Intangible Cultural Heritage and Reconciliation in the Western Balkans. An Anthropological perspective* (Routledge, v tlači).
- Naumović, S. (1999). Identity creator in identity crisis: Reflections on the politics of Serbian ethnology. *Anthropological Journal on European Cultures*, 8(2), 39–128.
- Naumović, S. (2002). The Ethnology of Transformation as Transformed Ethnology: The Serbian Case. *Ethnologia Balkanica*, 6, 7–37.
- Piše, M., Milenković, M. (2013). "Islam" u anti-multikulturnoj retorici političara i antropologa Zapadne Evrope: kongruencija ili koincidencija. *Etnoantropološki problemi*, 8(4), 965–985.
- Piše, M. (2010). Na Savi ćuprija: kako premostiti "bizantinski Orijent" i "habzburško centropeljstvo" na Balkanu? In: J. Jablanov-Maksimović, A. Bošković (Eds.), *Međuetnički odnosi u funkciji pomirenja* (s. 115–144). Beograd: Fondacija Konrad Adenauer: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Piše, M. (2011). Balkanizam i osmansko kulturno nasleđe u savremenoj Srbiji: između negacije i autoegzotizacije. In: B. Žikić (Ed.), *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe: zbornik radova sa naučnog skupa Kulturni identiteti u XIX veku* (s. 73–91). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Pocius, G. (2002). *Issue paper on intangible heritage. Prepared for Department of Canadian Heritage Policy Branch*. Memorial University of Newfoundland.
<https://www.mun.ca/ich/media/production/intangible-cultural-heritage/media-library/resources/PociusIssuePaper.pdf>.
- Prekić, E., Antunović, A. (2023). *Tamburaška tradicija u Pljevljima (katalog izložbe)*. Pljevlja: Zavičajni muzej.
- Rihtman-Auguštin, D. (1970). Kulturno-društveni okvir za istraživanje vrednota u ponašanju poduzeća, *Ekonomске studije*, 7, 5–21.
- Rihtman-Auguštin, D. (1974). O nekim metodološkim problemima etnološkog istraživanja sadašnjosti. *Etnološki Pregled*, 12, 121–127.
- Rihtman-Auguštin, D. (2004). *Ethnology, Myth and Politics: Anthropologizing Croatian Ethnology* (Ed. Jasna Čapo Žmegač). Aldershot: Ashgate.
- Robinson, M, Silverman, H. (Eds.) (2015). *Encounters with Popular Pasts: Cultural Heritage*

- and *Popular Culture*. New York: Springer.
- Schreiber, H. (2017). Intangible cultural heritage and soft power—exploring the relationship. *International Journal of Intangible Heritage*, 12, 44–57.
- SICHWEB (2023/2024). Project title: Serbian intangible cultural heritage in the Western Balkans: Perils and prospects of inclusive research and safeguarding. <http://sichweb.f.bg.ac.rs/?lang=en> (navštívené: 15. januára 2024).
- Segal, D. (2001). Anthropology of Multiculturalism. In: Smelser, N. J., Baltes, P. B. (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (s. 10179–10184). New York: Elsevier.
- Skalník, P. (Ed.) (2002). *A Post-Communist Millenium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Roman Mišek-Set Out.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London/New York, Routledge.
- Trifunović, V. (2009). Konceptualizacija gubitnika i dobitnika tranzicije u popularnoj kulturi. *Etnoantropološki problemi*, 4(1), 107–121.
- Yang, L., Dupre, K., Jin, X. (2021). A systematic review of literature on contested heritage. *Current Issues in Tourism*, 24(4), 442–465.
- Wetherell, M. (2010). *The SAGE Handbook of Identities*. SAGE publications Ltd.
- Winter, T. (2023). Heritage diplomacy; an afterword. *International Journal of Cultural Policy*, 29(1), 130–134.
- Wolcott, H. (1981). Anthropology's 'Spoiler Role' and 'New' Multicultural Textbooks. *The Generator*, 12(2), 1–12.
- Wright, S. (1998). The politicization of 'culture'. *Anthropology Today*, 14(1), 7–15.
- Zamorano, M. M. (2016). Reframing cultural diplomacy: the instrumentalization of culture under the soft power theory. *Culture Unbound*, 8(2), 165–186.
- Žikić, B. (2008). Escape from ethnos, tradition in transition, and the battle for anthropology. Restructuring the curriculum in Belgrade academia. *Studia ethnologica Croatica*, 20, 127–147.
- Žikić, B. (2010). Antropološko proučavanje popularne kulture. *Etnoantropološki problemi*, 5(2), 17–39.
- Žikić, B. (Ed.) (2011). *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*. Beograd: Odejenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.

O AUTORKÁCH A AUTOROCH

BRANKO BANOVIĆ (ORCID: 0000-0001-9590-961X) – samostatný vedecký pracovník v Etnografickom ústave Srbskej akadémie vied a umení (Institute of Ethnography, Serbian Academy of Sciences and Arts). Jeho výskum zahŕňa rôzne oblasti vrátane antropológie baníctva, kultúr a identít etnických a náboženských menšín, antropológie maskulinity, štúdií identít, nehmotného kultúrneho dedičstva a medicínskej antropológie. Medzi jeho publikácie patria: *The Montenegrin Warrior Tradition* (2016, Palgrave MacMillan) a kapitola “The Practice of Wearing Face-Masks in Montenegro”, ktorá je súčasťou publikácie *Antropologie și Medicină* (A. Kozma, C. Glavce, C. Bălăceanu-Stolnici, Eds., București: Editura Academiei Române/Romanian Academy Press, 2022).

JELENA ČUKOVIĆ (ORCID: 0000-0003-2061-5232) – docentka a vedecká pracov-

níčka na Katedre etnológie a antropológie Filozofickej fakulty Univerzity v Belehrade. Vede kurzy priestorovej antropológie, environmentálnej antropológie, ekologickej antropológie a komparatívnej antropológie (Nový svet). Jej hlavné výskumné záujmy sa týkajú kultúrnych identít a konštrukcie (nehmotného) kultúrneho dedičstva, ako aj environmentálnej antropológie, ekologickej antropológie a etnoekológie. V roku 2023 bola spolu s Milošom Milenkovičom spoluautorkou štúdie “Intangible cultural heritage as a resource for ‘self-stakeholderisation’: fieldwork among politically active civil society stakeholders in the province of Vojvodina, Serbia” (Nehmotné kultúrne dedičstvo ako zdroj pre ‘self-stakeholderizáciu’: terénny výskum medzi politicky aktívnymi aktérmi občianskej spoločnosti v provincii Vojvodina, Srbsko), ktorá bola publikovaná v *International Journal of Intangible Heritage* (vol. 18, 49–62). Je aj autorkou monografie *Diskurzy kultúrneho dedičstva vo Vojvodine*, ktorú v roku 2024 vydala Filozofická fakulta Univerzity v Belehrade v spolupráci s vydavateľstvom Dosije.

MILOŠ MILENKOVIĆ (ORCID 0000-0001-5534-3375) – profesor etnológie a antropológie na Univerzite v Belehrade, ktorý sa špecializuje na štúdium prelínania politiky vedomostí a politiky identity. Spája metodológiu spoločenských vied, dejiny ideí a súčasné snahy o impaktovanie týchto disciplín, venuje sa výskumu rôznych typov menšín: etnonáboženskej, lekárskej, ako aj humanitných a spoločenskovedných vedcov ako akademickej menšiny. Vo svojej práci sa venuje aj transferu poznatkov do politiky a reforme vzdelávania. Väčšinu svojich nepedagogických aktivít venuje problematike postkonfliktnej stabilizácie, najmä jej sociokultúrnym aspektom. Úplný životopis a bibliografia sú dostupné na: https://www.f.bg.ac.rs/cv/MILM_38e.pdf. Medzi jeho nedávne práce patria *The promises of the bureaucratisation of intangible cultural heritage safeguarding in post-conflict regions: Lessons from anthropological fieldwork in four Western Balkan states*, *International Journal of Heritage Studies*, 30(1), 1–14 (2024) a pripravovaná monografia *Intangible Cultural Heritage and Reconciliation in the Western Balkans: An Anthropological Perspective* (London: Routledge).

Preklad zo srbského jazyka: Juraj MARUŠIAK a Sanja ZLATANOVIĆ